

# EVRENSEL İNSAN HAKLARI STANDARTLARINI “ÇEŞİTLİLİK” ANLAYIŞIYLA YORUMLAMA VE KÜLTÜREL RÖLATİVİZM

*Universal Human Rights Standards Interpretation With the Understanding of “Diversity” and Cultural Relativism*

Muhammed Mustafa COŞAR\*

**Öz:** Uluslararası insan hakları hukukunun evrensel düzeyde uygulamasının geçerli kaygılara yol açtığı bilim insanlarıncı ifade edilmektedir. Kültürel rölativizmi savunanlarca sunulan etik eleştiriler, evrensel insan hakları teorisinin uygulanmasında en çok tartışılan hususlardan biri olarak kabul edilmektedir. Makale, hem evrenselci hem de rölativist görüşlere ilişkin endişeleri ve evrensel insan hakları teorisiyle birlikte uygulamaları dikkate alarak dinamik ve etkili yeni bir sürece olan ihtiyacı vurgulamaktadır. Öte yandan makale, evrensel insan hakları teorisi ile kültürel rölativizm perspektiflerini açıklayarak, taraflar arasındaki diyalogun önemini ortaya koymaktadır. Bunun etkisiyle, kültürel rölativistler tarafından öne sürülen rölativist gerekçelendirmeye ağırlık verilmesi gerektiği görüşü de değerlendirilmektedir. Devletin ve sivil toplumun, insan hakları ihlallerine ilişkin uygulamalara, adaletsizliğe işaret eden görünümlere, ihlal edilen hakların telafi edilmesine yönelik olarak iç dinamiklerin ne derecede eyleme geçmesi gerektiğine de değinilmektedir. Yine, evrensel insan hakları teorisinin standart bileşeni olarak görülmesi gereken kültürel rölativist görüşünün bu eylemlerdeki yeri incelenmektedir. Buna göre, makale, akademisyenlerin görüşleri ve kültürel açıdan farklı toplumlarda insan hakları uygulamalarına ilişkin Avrupa Konseyi kılavuzu ışığında bu hususları incelemektedir.

**Anahtar sözcükler:** Kültürel Rölativizm, Evrenselcilik, Uluslararası İnsan Hakları, Uluslararası İnsan Hakları Teorisi, Diyalog

**Abstract:** Scholars recognise that the universal application of international human rights law raises valid concerns. The ethical criticisms offered by advocates of cultural relativism are recognised as one of the most controversial issues in the application of universal human rights theory. The article emphasises the need for a dynamic and effective new process, taking into account the concerns of both universalist and relativist views and the applications of universal human rights theory. On the other hand, the article explains the perspectives of universal human rights theory and cultural relativism, demonstrating the importance of dialogue between the two. As a consequence, it also evaluates the view put forward by cultural relativists that relativist justification should be emphasised. The extent to which the state and civil society should act on practices of human rights violations, on manifestations of injustice, and on internal dynamics to redress violated rights is also addressed. Again, the place of the cultural relativist view, which should be seen as a standard component of universal human rights theory, in these actions is analysed. Accordingly, the article analyses these issues in the light of the views of scholars and the Council of Europe guidelines on human rights practices in culturally diverse societies.

**Keywords:** Cultural relativism, Universalism, International Human Rights, International Human Rights Theory, Dialogue

\* Tetkik Hâkimi, Adalet Bakanlığı Ceza İşleri Genel Müdürlüğü, ab122445@adalet.gov.tr

ORCID: 0000-0003-4107-6178

Makale Geliş Tarihi: 13.08.2024, Makale Kabul Tarihi: 20.03.2025

## GİRİŞ

Çağımızı nispeten karmaşık, teknik ve birçok nedenden dolayı anlaşılabilir olarak tarif edilebiliriz. "İnsan ol!" sloganlarını işleyen protestolar, internet ve sosyal medyanın kamusal ve özel yaşamlarımıza etkileri, sanal ve artırılmış gerçeklik dünyaları, "metaverse" evreni, kripto para birimleri ve blockchain teknolojilerindeki yeni çağ tüccarları, uluslararası hükümet dışı ve finansal güçler veya farklı kültürlerin çeşitlilikleri çağımızın karmaşık yapılarından sadece birkaçıdır. Makale, işte bu çeşitliliklere işaret eden kültürel rölativizm görüşünün öneminin altını çizmekte ve temelini keşfetmeye yönelmektedir.

Bu çerçevede öncelikle; kültürlerarası farklılıklarımızı (*cultural diversity*) hangi sınırlar içerisinde savunabileceğimizi, ahlaki değerlerimize ve kültürel önceliklerimize uygun duygusal ve mantıksal desteği evrensel ölçekte ne derecede ileri sürebileceğimizi sorgulamak gerekmektedir. Bu gibi sorular, önümüzde duran ve devam etmekte olan yaşamın sunduğu bazı problemleri içinde barındırmaktadır. Hem etik hem de yasal düzeylerde; İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (İHEB, 1948) insan hakları hukukunun gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi şüphesiz bir ilerlemedir ve insan hakları ile demokrasi açısından önemli bir kazanımdır. Öte yandan, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) kararları, insan hakları fikrinin bölgesel düzeyde uygulanabilirliğini göstermiştir. Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği (AB) ve Avrupa Konseyi (AK) gibi hem uluslararası hem de bölgesel kuruluşlar, evrensel insan hakları söyleminde pratik başarılar sağlanabileceğini kanıtlamıştır. Bununla birlikte, kültürel rölativizm görüşü dikkate alınarak dünya çapında insan haklarını korumak ve geliştirmek için çok daha derin bir anlayış ile öngörüye ihtiyaç vardır. 2024 yılının ortalarını yaşadığımız günümüzde, İsrail'in tutumu başta olmak üzere farklı topraklarda uluslararası hukuk kurallarının göz ardı edilmesi, terörizmin yükselişi ile göçmen ve mülteci geçişleri toplumlar kaygılarını ve sonucunda da güvenlik ihtiyacını artırmaktadır. Öte yandan, yabancılara karşı hoşgörüsüzlüğü artmasına rağmen, çeşitliliklere saygı fikrine daha sıkı bağlı kalmamız gerektiği görüşü ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda makale, kültürel farklılıkların ekonomik, sosyal ve politik bir fayda olduğunun kabul edilmesi gerektiği görüşünü de irdelemektedir.

İlk olarak makale, kültürel rölativizm kavramından ne anlamamız gerektiğine ışık tutmaktadır. Kültürel rölativizmin, insanlar arası etkileşimi ve kültürlerarası ilişkileri teşvik eden bir durum yarattığı ifade edilmelidir. Kültürlerarası bir ilişkide, farklı geçmişlere sahip bireyler, geleneklerinden bağımsız olarak birbirlerini tanıma, saygı duyma ve anlamaya başlarlar. Tipik olarak, kültürlerarası ilişki, insanları yakınlaştırmaya yardımcı olan farklılıkların diğerleri tarafından tanımlanacağına dair umut verici bir duruma işaret etmektedir. Bu amaca ulaşmak için bireyler, farkında olmadan, örneğin, kültürel rölativizm gibi faktörleri uygulama eğilimindedirler. Bu nedenle, kültürel rölativizmin amacının, doğal olarak kendi bireysel kültürünün parçası olmayan kültürel uygulamaları kabul etmek ve ötekileştirmemek olduğu söylenebilecektir. Aynı şekilde, kültürel rölativizm görüşü, özellikle bir ahlâk, hukuk ve siyaset sistemi söz konusu olduğunda, hiçbir toplumsal kültürün diğerinden üstün olmadığı algısını benimsemeyi amaçlamaktadır. Öte yandan, belirli bir toplumsal perspektif içinde normların ve değerlerin anlamının kavranmasını tetikleyen bir kavram olarak da algılanabilir. İkinci olarak kültürel rölativizm, demokrasi ve siyasi kültürle ilişkisi dikkate alınarak, temel hakların etkili bir şekilde gerçekleştirilmesine yardımcı olan bir araç olarak incelenmektedir. Son olarak, kültürel rölativizm ile evrenselcilik arasındaki ilişkileri tematize etmek

gerektiğinden; kültürel rölativizme sahip insan hakları kavramlarına nasıl başvurulabileceğini belirlemek için İHEB'in ve diğer uluslararası veya bölgesel araçların ötesindeki insan hakları anlayışlarına odaklanılmaktadır.

## I. İNSAN HAKLARINI YORUMLAMAK

### A. İNSAN HAKLARININ ETKİNLİĞİ BAKIMINDAN EVRENSELÇİ İNSAN HAKLARI YORUMUNUN YALNIZLIĞI

İnsan hakları kavramıyla ilgili tek mutabakat noktası, kavramın doğası ve gerekçesi konusunda herhangi bir uzlaşının olmamasıdır.<sup>1</sup> Bununla birlikte, kavramın belirli bir tarihsel ve politik ortam tarafından tasavvur edilebilir hale getirilen felsefi mülahazalardan kaynaklandığı kabul edilebilir.<sup>2</sup> "İnsan hakları" terimi ahlaki bir kavramı ima ettiğinden, bunlar temelde ahlaki haklar olarak görülebilir veya insan haklarının büyük ölçüde yasal veya siyasi haklar olduğuna ve bunların siyasi bir fikir olması gerektiğine inanılabilir.<sup>3</sup> Bu bağlamda, insan hakları teorilerindeki bölünmenin temel nedeni basitleştirilebilir. Bir grup, uygulamadan bağımsız<sup>4</sup>, geleneksel, etik odaklı bir insan hakları vizyonu ile ilgiliyken; diğer grup ise sözde metafizikten bağımsız, insan haklarının kesinlikle uygulamaya bağlı olduğu bir siyasi yaklaşımdan yanadır.<sup>5</sup> Uygulamada, evrensel yorumu benimseyen uluslararası ve bölgesel insan hakları örgütlerinin birincil amacı, farklı inanç ve kültürlerin bir arada yaşamasına olanak sağlayan insan haklarını koruyup geliştirerek çeşitliliği sürdürmek ve yönetmektir. Bununla birlikte, bir yandan, uluslararası insan hakları kuralları, dünyanın birçok kıtasında hızla yükselen siyasi ve sosyal illiberalizm ve güçlendirilmiş otoriterlik çağında, devlet egemenliğine gayri meşru müdahale olarak görülmekte ve giderek daha fazla tartışılmakta ve hatta reddedilmektedir.<sup>6</sup> Öte yandan, başta ifade özgürlüğü olmak üzere insan haklarının güvence altına alınması ve "kırıcı, sarsıcı veya rahatsız edici" görüşlerin iletilmesi hakkının güvence altına alınması, aynı zamanda gelenek veya inançları nedeniyle bireylere veya gruplara yönelik nefret veya şiddete tahrikten kaçınılması zorluk barındıran konulardandır.

Posner gibi bazı akademisyenler, insan haklarının hiçbir zaman gerçekten evrensel olmadığını, insan hakları mevzuatının hedeflerine ulaşmada başarısız olduğunu ve insan hakları mevzuatının yaşamlarımızı iyileştirdiğine dair hiçbir kanıt olmadığını ileri sürmektedir.<sup>7</sup> Bu anlamda, mevcut eleştiri ve tehditlere

<sup>1</sup> Bufacchi V, Theoretical Foundations For Human Rights (66 Political Studies 2017), sayfa 601

<sup>2</sup> Bouchet D, A Transdisciplinary And Cross-Cultural Introduction To The Issue Of Human Rights In A "Glocal" World (18 Politeja 2021), sayfa 20

<sup>3</sup> Bufacchi V, Theoretical Foundations For Human Rights (66 Political Studies 2017), sayfa 601

<sup>4</sup> Altman A, Buchanan, A. Human Rights, Legitimacy, And The Use Of Force (Oxford University Press, 2010), sayfa 90

<sup>5</sup> Rawls J, The Law of Peoples (Cambridge, MA: Harvard University Press. Rodríguez Garavito C, and Gomez K, Rising To The Populist Challenge Prospects to Cultural Relativism 35 1999), sayfa 224

<sup>6</sup> de Búrca G, Reframing Human Rights in a Turbulent Era (Oxford University Press 2021), sayfa 9

<sup>7</sup> Posner E, The Twilight Of Human Rights Law (Oxford University Press 2014), sayfa 7

nasıl yanıt verileceği son derece önemli bir konudur.<sup>8</sup> Simmons, devlet aktörlerini davranışlarını değiştirmeye ve hakların gerçekleştirilmesini destekleyecek şekilde hareket etmeye motive edecek, güçlendirecek ve donatacak yerli aktörlerin yokluğunda, anlaşmaların onaylanmasının çok az şey başaracağını savunmaktadır.<sup>9</sup> Bununla birlikte, çok sayıda bilim insanı, insan hakları anlaşmalarını imzalamanın ve onaylamanın hükümet uygulamalarını veya insan refahını iyileştirmede ve bazı ülkelerde durumun daha da kötüleştiğini iddia etmektedir.<sup>10</sup> Bu kapsamda, uluslararası insan hakları sözleşmelerinin sadece onaylanmış olmasının yeterli olmadığını vurgulamak gerekmektedir.<sup>11</sup> Üstelik, iç dinamiklerin aktif katılımı ile karakterize edilen uygulamalara ihtiyaç her geçen kendini biraz daha fazla göstermektedir.<sup>12</sup>

Tüm uluslararası ve bölgesel insan hakları örgütlerinin birbirine bağımlı olduğu göz önüne alındığında, farklı kültürler üzerindeki etkilerinin sınırlı olduğu sonucuna varabilir ve tüm dünyada bu hususta yeni fikir ve uygulamaların ortaya çıkması gerektiğini söyleyebiliriz. Bu uygulamalardan mahrum kalma olasılığı, tüm uluslarda ve kültürlerde yüksek bir enerji, motivasyon ve güçlü dinamiklerin gerekliliğine işaret edecektir.

Yukarıda açıklanan şema, aşağıdaki bölümlerde kültürel rölativizm ile evrensel insan haklarının etkinliği arasındaki önemli bağlantıyı anlamamıza yardım edecektir. İnsan haklarının etkililiği ile ilgili yukarıda belirtilen koşullar göz önüne alındığında, bu makalenin temel zorluğu yeni yaklaşımlara nasıl geçileceği ile ilgilidir. Uluslararası insan hakları hukuku ve kurumlarının rolünü kamu otoriteleri ve iç dinamikler arasında dengeleyerek bu zorluğu aşmak mümkün olabilecektir.<sup>13</sup>

## B. KÜLTÜREL RÖLATİVİZME ANTROPOLOJİK BAKIŞ

Kültürel rölativizm kavramı yasal bir zemine sahip değildir ve hem antropolojiden hem de ahlâk felsefesinden türemiştir.<sup>14</sup> Bu bakımdan, "tüm medeniyetler ve değer sistemleri, farklı olmasına rağmen, eşit derecede meşrudur" fikrine dayanan antropolojik bir kavramdır.<sup>15</sup>

<sup>8</sup> César A Rodríguez Garavito and Krizna Gomez, *Rising To The Populist Challenge*. (2018), sayfa 250

<sup>9</sup> Simmons Beth A., *Mobilizing for Human Rights* (International Law in Domestic Politics 2009), sayfa 57

<sup>10</sup> Hollyer J. and Rosendorff B, *Why Do Authoritarian Regimes Sign The Convention Against Torture? Signaling, Domestic Politics And Non-Compliance* (SSRN Electronic Journal 2011)

<sup>11</sup> de Búrca G, *Human Rights Experimentalism* (111 American Journal of International Law 2017)

<sup>12</sup> de Búrca G, *Reframing Human Rights in a Turbulent Era* (Oxford University Press 2021), sayfa 9

<sup>13</sup> Ibid, sayfa 9

<sup>14</sup> Fernando R. Teson, 'International Human Rights and Cultural Relativism' (1985) 25 VA. J. INT'L L. 869

<sup>15</sup> Perrin A.K, *Human Rights and Cultural Relativism: The "Historical Development" Argument and Building A Universal Consensus* (3 2005)

20. yüzyılda, sosyal ve kültürel antropoloji, duygusal çekiciliğe ve bilimsel amaçlara dayanan geleneksel uygulamayı geliştirmeye çalışmıştır.<sup>16</sup> Bu hedefe ulaşmak için, kültürel rölativizm görüşü, etnosentrizm ve yabancı düşmanlığı gibi bazı inançların reddedilmesinde önemli bir husus haline gelmiştir. Etnosentrizmde birey, belirli bir kültürün en güzel olduğu ve diğerlerine göre daha avantajlı olduğu konusunda etkilense de, kültürel rölativizm görüşü bu dengesizliği gidermeye çalışmaktadır. Bu bağlamda, kültürel rölativizme göre, birkaç toplum neyin doğru neyin yanlış, neyin iyi neyin kötü olduğu konusunda farklı fikirlere sahiptir ve fikirler her toplumda mutlaka uyumlu olmayabilmektedir.<sup>17</sup> Aynı şekilde Boas, bireysel bir kültürün aracılık edebileceği, insanların farklı gruplardan beklentilerini azaltan bir koşul yaratmak istemiştir.<sup>18</sup> Bu itibarla Boas, kültürel rölativizmin, bir kişinin doğal çevre ile sosyal gruba dayalı davranışıyla bağlantılı zihinsel ve fiziksel tepkileri ve eylemleri içerdiğini göstermiştir. Dahası, kültürel yüzleşme tekniği, dünyaya karşı belirli bir kaçınılmaz önyargıyla bağlantılı olan bireysel bir kültürün bilinçsiz bağlarından kaçmaya yardımcı olmaktadır.<sup>19</sup> Aynı şekilde, yaklaşım, etkileşimi geliştirmek için yenilikçi yolları tetikleyen alışılmadık bir kültürü anlamlandırmaya yardımcı olmaktadır.

Bilim insanlarının belirli davranışları anlamaları için, büyüme üzerindeki etkilerine ve ortamdaki bireylerin uyguladığı davranış türüne dayalı bir geleneği kavramaları gerekmektedir. Bu nedenle, bir bilim insanının belirli bir kültürde bir çalışma yürütmesi gerekiyorsa, etnosentrizmin sınırlamalarından kurtulmalarına yardımcı olacak yaklaşımlar uygulaması gerekmektedir. Söz konusu prosedür, farklı kültürleri güçlü veya zayıf olarak algılamaktan kaçınmaya yardımcı olacak, bu da belirli hedeflere ulaşmak için bir koşul oluşturmaktadır.

## C. KÜLTÜREL RÖLATİVİZM VE EVRENSEL CİLİĞİN HUKUKSAL DURUMU

Yukarıda belirtildiği gibi, uluslararası hukuk, özellikle 1948'den beri temel hak ve özgürlüklerin geliştirilmesine yardımcı olan güçlü bir araç haline gelmiştir. Bu bağlamda, uluslararası hukuk, hükümetlerin insanları ve grupları insan hakları ihlallerine karşı korumasını ve temel haklardan yararlanmalarına izin vermesini gerektirmektedir.<sup>20</sup> Bu nedenle batı dünyası, onlarca yıldır kıtalar genelinde aynı evrensel insan hakları standartları çerçevesinde insan onurunu yükseltmek için evrenselleşme çabası içinde olduğunu ileri sürmektedir.<sup>21</sup> Ancak

<sup>16</sup> Johansson D, Searching for a Middle Ground: Anthropologists and the Debate on the Universalism and the Cultural Relativism of Human Rights (The International Journal of Human Rights 2021), sayfa 612

<sup>17</sup> Hilde Hey, Universal Human Rights and Cultural Diversity, 1 Human Rights and Human Welfare 2, 17 (2001).

<sup>18</sup> Donnelly J. Cultural Relativism and Universal Human Rights (Human Rights Quarterly , Nov., 1984, Vol. 6, No. 4), sayfa 419

<sup>19</sup> Donnelly, sayfa 419.

<sup>20</sup> Johansson D, Searching for a Middle Ground: Anthropologists and the Debate on the Universalism and the Cultural Relativism of Human Rights (The International Journal of Human Rights 2021), sayfa 619

<sup>21</sup> Johansson, sayfa 619.

ya uluslararası ve bölgesel kurumların yetersizliği ya da yetersiz ulusal uygulamalar bu çabayı etkisiz kılmaktadır. Bununla birlikte, ülke egemenliği ile uluslararası insan hakları standartlarının uygulanması arasında hala bir gerilim olsa da, kültürel rölativizm bu sorunun yönetilmesine yardımcı olabilecektir. Uluslararası insan haklarının uygulanmasına ilişkin sunduğu argüman bağlamında, kültürel rölativizm, insanlara garanti edilen medenî ve siyasî özgürlüklerin varlığı ve kapsamı tarafından belirlenen yerel geleneklere dayalı bir görüş olarak algılanabilecektir. Bu itibarla, kültürel rölativizm, uluslararası ve bölgesel ölçekte bir baskı aracı olarak kullanılan insan hakları ihlali iddialarını ortadan kaldıran merkezi meşru bir dayanak noktası vazifesi görebilecektir.<sup>22</sup> Aynı şekilde, kültürel rölativizm, temel evrensel insan hakları standartlarının bölgesel ahlaki değerlere veya geleneklere göre farklılaştığını da gösterebilmekte ve örneğin, bir toplulukta insan hakları ihlali olarak algılanan bir hususun, başka bir toplulukta tamamen yasal olarak kabul edilebileceğine işaret etmektedir.

Öte yandan, uluslararası insan hakları standartları evrenselidir çünkü tüm insanların eşit olduğu ve sadece insan olmanın bir sonucu olarak sahip oldukları hakların kültürden bağımsız olarak aynı olduğu önermesine dayanmaktadır.<sup>23</sup> Özünde bu, BM tarafından uluslararası düzeyde ve ayrıca Avrupa Konseyi tarafından bölgesel olarak ifade edilen ideallerin temeli olarak düşünülmelidir.<sup>24</sup> Evrenselci nitelikteki bu görüşün bir sonucu olarak insanların ait oldukları kültürlerinden bağımsız bir şekilde eşit olması anlayışının yanlış olduğu ileri sürülemeyecektir. Çünkü, kültürel nedenlere dayalı farklılıklar eşitlik anlayışına aykırı değildir. Bununla beraber, evrenselcilik anlayışına dayalı uluslararası insan hakları hukukunun uygulamadaki etkisiz görünümünün insanların evrensel manada eşit olmadığı sonucunu ortaya çıkardığı düşünülebilir. Fakat aşağıda da değinileceği üzere, gerek evrenselcilik gerekse kültürel rölativizm görüşlerinin birbirini tamamlayabilmesi esastır. Bu itibarla, bu makalede her iki görüşün tam anlamıyla insan haklarının etkililiğini sağlayamadığı ve bir arada değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Uluslararası insan haklarını uygulamak konusunda evrenselcilik görüşü, bireysel değerlere ve kültürel geleneklere bakılmaksızın tüm bireyler arasında hoşgörüyü ve haklara ve özgürlüğe saygıyı teşvik etmektedir. Bu nedenle, evrenselcilik görüşü zaten, insan hakları standartları açısından dünya çapında önemli bir argüman olmaya devam etmektedir. Argümanın arkasındaki ana fikir, uluslararası insan hakları hukukunun meşruiyetinin, kültürü, toplumu ve siyaseti aşan mevcut temel adalet kurallarına dayandığı iddiasıdır. Bu argüman, bazı geleneksel pratikleri zedeleyen radikal evrenselcilik tarafından da tetiklenmektedir. Benzer şekilde, radikal kültürel rölativizm, diğer yönleri göz ardı eden ahlâkî hakların veya ilkelerin tek geçerlilik kaynağının kültür olduğu fikrini savunmaktadır.<sup>25</sup> İkinci yaklaşım uyarınca, temel hak ve özgürlükler

<sup>22</sup> Johansson, sayfa 619.

<sup>23</sup> Shestack JJ, *The Philosophic Foundations of Human Rights* (Human Rights 2017), sayfa 203

<sup>24</sup> James A, *Margins of Appreciation: Cultural Relativity and the European Court of Human Rights in the Post-Cold War Era* (The International and Comparative Law Quarterly, vol. 54, no. 2), sayfa 460

<sup>25</sup> Johansson D, *Searching for a Middle Ground: Anthropologists and the Debate on the Universalism and the Cultural Relativism of Human Rights* (The International Journal of Human Rights 2021), sayfa 615

toplumda kültürel olarak belirlenmektedir. Aynı şekilde, radikal evrenselcilik, kültürel konumun ahlâkî hak ve kuralların geçerliliği ile ilgili olmadığını göstermektedir. Kültürel rölativizm ile evrenselcilik arasındaki perspektifleri anlamak için, bu konuların tarihsel gelişiminin hangi bağlamda gerçekleştiğine bakmak gerekmektedir. 1993 Viyana Deklarasyonu ve Program Eylemi, BM'nin pozisyonuna ilişkin faydalı bir özet sunmaktadır:<sup>26</sup> “Bütün insan hakları evrensel, bölünmez ve birbirine bağlı ve birbiriyle ilişkilidir. Uluslararası toplum, insan haklarını küresel olarak aynı temelde ve aynı vurguyla adil ve eşit bir şekilde ele almalıdır. Ulusal ve bölgesel özelliklerin ve çeşitli tarihi, kültürel ve dini geçmişlerin önemini akıldan tutulması gerekirken, siyasi, ekonomik ve kültürel sistemleri ne olursa olsun, tüm insan haklarını ve temel özgürlükleri geliştirmek ve korumak devletlerin görevidir.”

Bazı akademisyenler evrensel insan haklarının kültürel pratikler kapsamına alınmaması gerektiğini savunmaktadır. Buna karşın, 'evrensel' insan hakları korunsun bile, kabul edilebilir bir yerel alan olabilir ve bu, evrensellik reddi anlamına gelmeyecektir.<sup>27</sup> Bu nedenle Ahamd Ali Sawad, uluslararası insan hakları sözleşmelerinde ifade edilen evrensellik iddiasının uygunluğunu göstermek için evrenselleşmenin farklı kültürel sistemler üzerindeki etkisini değerlendirmenin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda, devletler çeşitli insan hakları sözleşmelerine çok sayıda çekince koyarak, bu standartların, çeşitli topluluklar tarafından ne ölçüde kabul edilirse kabul edilsin, tüm topluluklar ve kültürler için geçerli olduğu fikrinden zaten uzaklaşmaktadırlar.<sup>28</sup> Bu bağlamda, kültürel rölativizmin, insan haklarını gözetme yetkisine karşı yasal bir savunma oluşturabileceği söylenebilecektir. Tipik olarak, devletler, insanların özgürlük ve haklardan yararlanmasına izin veren koşulları yaratmakla görevlidir. Böylece uluslararası hukuk, tüm ülkelerin uyması gereken belirli kuralları belirleyen bir ortam oluşturmaya çalışmaktadır. Ancak hukuki pozitivizm modeli, uluslararası hukuku, kaynağı devletten üstün olan evrensel insan haklarına ilişkin ilke ve düzenlemeler olarak göstermektedir.

Tipik olarak, yerel kültürel gelenekler, toplumda herkesin sahip olduğu medenî ve siyasî hakların kapsamını belirlemektedir. Bu yaklaşım uyarınca, kültürel rölativizm, uluslararası hukukun gelişimine karşı daha temel bir cephe açmaktadır. Dolayısıyla kültürel rölativizm, uluslararası hukukun toplum ve kültür temelinde geliştirildiği yöntemi reddetmektedir. Bunun yerine kültürel rölativistlere göre uluslararası hukuk, çeşitli kültürlerde belirli insani değerleri geliştirmek ve değiştirmek için oluşturulmuştur. Bu durumda söz konusu değerler, kişilerin belirli bir şekilde davranmalarını etkileyen bazı unsurları içinde barındırmaktadır. Kültürel rölativizm, insan haklarının belirli bir sosyal bağlamın özelliklerine dayandığını da ifade etmektedir, bu nedenle insan hakları ilkeleri de, insanların nasıl davranacağını etkileyen değer yargıları olarak kabul edilmelidir.

<sup>26</sup> <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/vienna.aspx>

<sup>27</sup> James A, Margins of Appreciation: Cultural Relativity and the European Court of Human Rights in the Post-Cold War Era (The International and Comparative Law Quarterly, vol. 54, no. 2), sayfa 471

<sup>28</sup> Ahamd Ali Sawad, University, T., 2021. 'Islamic Reservations' to Human Rights Treaties and Universality of Human Rights within the Cultural Relativists Paradigm. [online] Academia.edu. Available at: [https://humanrights.mofidu.ac.ir/article\\_33265\\_d7704f7fa407d06ae8009b7d81485021.pdf](https://humanrights.mofidu.ac.ir/article_33265_d7704f7fa407d06ae8009b7d81485021.pdf) [Accessed 30 December 2021], sayfa 103

Aynı şekilde, evrensel insan hakları düşüncesi, ulusal egemenliğin tüm evrensel standartlardan daha üstün olduğu düşüncesinden bu açıdan ayrılmaktadır. Bu durumda evrensel insan hakları, toplumsal normlar içinde gelişen kültür ve toplum içinde kendine bir yer bulabilecektir. Bu değerler aracılığıyla insan hakları, insanın statüsüne ilişkin inançlardan türetilir ve bu nedenle kültür bağlamına da girebilir.<sup>29</sup> Rölativizm, kültürel farklılıkların katılımını artırmak için, uluslararası kanun yapımına eşit katılımı teşvik eder. Bu yaklaşım, tüm insan haklarının kültürel temellere dayandığını kabul etmeye yardımcı olur ve tüm insanlar arasında ortak değer yargısı oluşturmayı hedefler. Ne var ki, kültürel rölativistler insan haklarını tamamen kültürel değerlere indirgemekte ise de, ortak değer yargılarını nasıl temin edecekleri konusunda tutarlı bir görüş ileri sürememişlerdir.

Geleneksel olarak batı toplumlarının, insan haklarının her insanın evrensel ve devredilemez hakları olduğuna inandığı ileri sürülmektedir. Kültürel rölativistler ise tam tersine, batıda evrensel haklar olarak kabul edilen hususun, batılı liberaller tarafından oluşturulan ve sürdürülen özne görüşten başka bir şey olmadığını ve bu nedenle güvenilir olmadığını savunmaktadırlar. Buna göre, diğer devletler, kendi kültürlerine en uygun normları takip etme hakkına sahiptir, bu nedenle evrensel insan hakları standartları diğer toplumlara dayatılmamalıdır.<sup>30</sup> Bu bakımdan Jack Donnelly, "kültürel rölativistler" ve "evrenselciler" tartışmasını, "insan hakları teorisinde en çok tartışılan konu" olarak adlandırmaktadır.<sup>31</sup>

Bu aşamada, kültürel rölativistler ile evrenselciler arasında bir uzlaşma olmadığını ve gelecekte de olmayacağını düşünerek, yeni bir vizyon oluşturmak zorunda olduğu kabul edilmelidir. Bu bağlamda, çağdaş insan hakları anlayışlarına yönelik son dönemdeki eleştirileri ve bunların "batılı aydınlanma düşüncesi" tarafından şekillendirildiğini ve bu nedenle "batılı aydınlanma düşüncesinin" bir başka tezahürü olduğunu ifade eden Linda Briskman'a atıfta bulunulması uygun olacaktır. Evrensel insan haklarını bir kenara atmak yerine, onları "batı modernizmi"nin prangalarından kurtarmaya çalışmak ve daha dinamik, kapsayıcı ve kültürler arası bir şekilde yeniden inşa etmek gerekmektedir. Dahası, insan hakları terimi olarak adlandırılmasa da, evrensel insan hakları kavramlarının tüm büyük dini geleneklerde ve birçok farklı kültürel formda bulunduğu bilincinde olmak gerekmektedir.<sup>32</sup>

Bielefeldt, insan hakları fikrinin batı toplumlarından kaynaklandığını kabul ederken, bunun yalnızca batı kültürü ve felsefesiyle ilişkilendirildiği ve bu nedenle yalnızca batı toplumları için geçerli olduğu sonucunun çıkmadığını savunmaktadır. Bu nedenle evrensel insan haklarının, batılı değerlerin küresel olarak dayatma anlamına gelmediği; bunun yerine farklı dinleri, kültürleri ve

<sup>29</sup> Ida E, In the Legal Discipline Some of These Thoughts on Cultural Relativism have been Presented as the Theory of 'legal pluralism or 'legal polycentricity (Legal Human Rights on Common Grounds: The Quest for Universality,139. 2021), sayfa 172

<sup>30</sup> Lea B, Tian H, The Illogic of Cultural Relativism in Global Human Rights Debate (The Global Community Yearbook of International Law), sayfa 18

<sup>31</sup> Donnelly J, Human Rights in Theory and Practice (2003). Hey H, Universal Human Rights and Cultural Diversity, Human Rights and Human Welfare, (2001), sayfa 7

<sup>32</sup> Briskman L, Creating Understandings for Peace, Justice and Human Rights (15 Hum Rts 125, 2020)

düşünce tarzlarını kapsayan çoğulculuğun ve çeşitliliğin tanınmasını amaçladığı kabulünden hareket edilmesinde herhangi bir sakınca bulunmamaktadır.<sup>33</sup>

## II. KÜLTÜREL RÖLATİVİZM GÖRÜŞÜ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

### A. KÜLTÜREL RÖLATİVİZM

Evrensel insan hakları kavramı, radikal kültürel rölativistler tarafından batı dışında hiçbir değeri olmayan batılı liberal bir fikir olarak görülmektedir. Bu görüşe göre, bir topluma başka bir sosyal adalet sisteminden türetilen değerleri dayatmak haksızlık teşkil etmektedir. Bu değerlerin ancak içinden geldikleri topluma uygulanabilir olduğunun bilinmesi gerekmektedir.<sup>34</sup> Ancak radikal kültürel rölativistlerin bu iddiayla kendi aralarında çelişme riski bulunmaktadır.<sup>35</sup> Fernando Teson, evrensel ahlâkî ilkeler yoksa, o zaman bir kültürel rölativistin kültürel rölativizm ilkesinin evrensel olarak geçerli olduğunu belirtirken kendi kendisiyle çeliştiğini belirtmektedir.<sup>36</sup> Ayrıca, Alison Dundes Renteln'e göre, tüm reçetelerin göreceli olacağına dair mutlak bir reçete içerdiği iddiasıyla kültürel rölativizmin kendi kendini çürüttüğü iddia etmektedir.<sup>37</sup>

Öte yandan, kültürel rölativizmin, ahlâkî değerler konusunda sadece kendi değerlendirmelerini benimseyen bir yapıya sahip olmadığı görüşü de dikkate alınmalıdır. Kültürel rölativizm, bir ülkenin, halkın geleneklerine müdahale etmeden bazı ahlâkî ilkeleri benimsemesini de ifade etmektedir. İnsanların, mahkemenin onları kendilerini ait hissettiği kültürlerine göre yargılamasını sınırlandıran bir koşula tabi tutulması yerine, kültürel rölativizm, hâkimlerin belirli yerel normlara dayalı kararlar verebilmelerini etkilemektedir.<sup>38</sup> Aynı şekilde, devletlerin toplum nezdinde adil olmayan bir sonucun ortaya çıkmasına yol açabilecek bazı kültürel etkiler nedeniyle gerçekleştirilecek anlaşmazlıkları kontrol etmesine yardımcı olmaktadır.

Kültürel ahlâkî değerler ve evrensel insan hakları standartlarının dengelenmesi açısından, hukuk ve adalet alanında kültürel rölativizmin, insan haklarından etkilenen toplumsal standartlara göre ahlâkî kodlar oluşturmaya yardımcı olabileceği dikkate alınması gereken bir görüştür. Kültürel rölativizm, hâkimlerin toplumsal standartlara göre bir kararın doğru mu yoksa yanlış mı

<sup>33</sup> Bielefeldt H, Muslim Voices In The Human Rights Debate (17 Human Rights Quarterly, 1995), sayfa 590

<sup>34</sup> A An-Na'im 'Human Rights in the Muslim World' 3 Harvard Human Rights Journal (1990) 13

<sup>35</sup> James A, Margins of Appreciation: Cultural Relativity and the European Court of Human Rights in the Post-Cold War Era (The International and Comparative Law Quarterly, vol. 54, no. 2), , sayfa 474

<sup>36</sup> Fernando R. Teson, 'International Human Rights and Cultural Relativism' (1985) 25 VA. J. INT'L L. 888

<sup>37</sup> Alison Dundes Renteln 'International Human Rights--Universalism Versus Relativism' Sage Publications New York (1990)

<sup>38</sup> Johansson D, Searching for a Middle Ground: Anthropologists and the Debate on the Universalism and the Cultural Relativism of Human Rights (The International Journal of Human Rights 2021), sayfa 620

olduğunu belirlemesine izin veren bir koşul oluşturmaktadır. Böylece, kültürel rölativizm, sosyal meselelerin yönetilmesinde, hükümetlerin insan haklarını geliştirmek için atması gereken hareket tarzını belirlemeye yardımcı olabilecektir.

## B. KÜLTÜREL RÖLATİVİZMİN ZORLUKLARI

Kültürel rölativizm, insan hakları standartlarının yerel düzeyde etkili uygulanmasını teşvik eden bir durum oluştursa da, bu durum çeşitli zorluklarla bağlantılıdır. Örneğin, bu yaklaşım çeşitlilik ve evrenselcilik eksikliği ile ilişkilidir. Bunun yerine, belirli bir kültürden geliştirilen ve diğerlerini göz ardı edebilen bir sürece dayanmaktadır.<sup>39</sup> Aynı şekilde, kültürel rölativizm, hukukun üstünlüğünü tesis etmede diğer kültürlerin rolünü baltalayan tek yanlı bir bakış açısını teşvik edebilmektedir. Ek olarak, her insan sürekli değişken olan ahlâkî kurallar tarafından yönlendirilme eğiliminde olduğundan, bu yaklaşım artan bir dirençle de ilişkilidir. Örneğin, sıra dışı da olsa bir kişi adaleti satın almayı ahlâkî yönden doğru olarak algılayabilir. Hâkimlerden, adaleti teşvik etmeye yönelik belirlenmiş kuralları baltalayan değişken ve belirlenmemiş ahlâkî kurallarına uymaları istenebilir.

Evrenselcilğe göre, içkin evrensel insan hakları, uluslararası düzeyde olduğu kadar yerel düzeyde de geçerlidir. Ayrıca, bu evrensel insan haklarının varlığı, diğer devletlere, temel hak ve hürriyetleri ihlal eden devletlere davranışlarını değiştirmeleri için baskı yapma imkanı verebilir. Örneğin, diğer bir devlet insan hakları standartlarını ihlal ederse, devletlerin içişlerine karışmama kuralı askıya alınabilir.<sup>40</sup> Üye devletler, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ihlal edildiğini tespit eden nihai kararlarının yanı sıra dostane çözüme dikkat çeken Mahkeme kararlarına uymayı taahhüt etmişlerdir (bkz. Madde 46 ve Sözleşmenin 39.4).<sup>41</sup> Gerekli infaz tedbirlerinin alınması, Mahkeme Kararlarının İnfaz Dairesi tarafından desteklenen 46 Üye Devletin hükümetlerinin temsilcilerinden oluşan Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi (Bakanlar Komitesi) tarafından denetlenir. Devletlerin tespit edilen ihlalleri gidermek için yasal bir yükümlülüğü vardır, ancak kullanılacak araçlar konusunda bir takdir marjına sahiptir. Alınacak önlemler, ilke olarak, Bakanlar Komitesinin gözetiminde ilgili devlet tarafından belirlenir.<sup>42</sup> Bununla birlikte, kültürel rölativizmde hangi değerlerin geçerli olduğu konusunda nesnel bir görüşe sahip olmanın zorluğu kabul edilmektedir. Kültürel rölativistler, diğer devletleri bağlayan evrensel standartlara bağlı kalmak yerine, herhangi bir uluslararası veya bölgesel organizasyonun denetimine sahip

<sup>39</sup> Donnelly J. Cultural Relativism and Universal Human Rights (Human Rights Quarterly , Nov., 1984, Vol. 6, No. 4), sayfa 419

<sup>40</sup> Lea B, Tian H, The Illogic of Cultural Relativism in Global Human Rights Debate (The Global Community Yearbook of International Law), sayfa 28

<sup>41</sup> <https://www.coe.int/en/web/execution/the-supervision-process>

<sup>42</sup> Ibid.

olmamayı tercih ederler.<sup>43</sup> Bu bağlamda, kültürel rölativistler dünya çapında yeni ve orijinal komünal özerkliklere neden olurlar.<sup>44</sup>

Toplumlar arasında temel kültürel farklılıkların ve sıradan yaşama dair seçkin algıların olduğu açıktır. Örneğin; batı toplumlarında insanlar bireyciliğe ve onun maddi çıkarlarına önem verirler. Ancak doğu toplumları, grup üyeliğine ve topluma karşı görevlerine ağırlık verir.<sup>45</sup> Dahası, kültürel rölativistler, ahlâki mutlakların var olmadığını ve insanların yargılarının kültürel olarak göreceli olduğunu<sup>46</sup> iddia ederken, başka bir kültürü eleştirmenin "kaçınılmaz olarak etnosentrik" olduğunu ve bir tür kültürel emperyalizm olduğunu iddia ederler.<sup>47</sup> Ayrıca, bir devletin kültürel birimleri arasında, devletlerin kendi aralarında olduğundan daha büyük kültürel farklılıklar olabilir. Farklı kültürlerin farklı insan hakları fikirleri olsa da bu, devletlere farklı muamele edilmesi gerektiği anlamına gelmez.<sup>48</sup> Dolayısıyla bu göstergeler, evrenselcilikte kültürel rölativizm üzerine orta yol oluşturmaının uygunluğunu ve gerekliliğini ima etmektedir.

### III. EVRENSELÇİLİK VE KÜLTÜREL RÖLATİVİZM ARASINDA ORTA YOL BULMAK

Lamichhane'ye göre, bir grup insanın veya bir topluluğun davranışını, genel kabul gören bir norma aykırı olarak kabul etmeden önce, bu davranışları anlamak gereklidir.<sup>49</sup> Batı'nın medeni ve erdemli olarak kabul edilip, dünyanın geri kalanının medeni olmadığı kabulü son derece zararlıdır.<sup>50</sup> Bu bakımdan Lamichhane ayrıca, "adalet" hususunun bir tanımının yapılamamasının gerekçelerinden birinin, kişilerin kendi adalet yorumunu başkalarına dayatması riski olduğunu belirtmektedir.<sup>51</sup>

Evrenselcilik ile kültürel rölativizm arasındaki önemli farklılıklara rağmen, günümüzün çeşitli unsurlarına saygıyı destekleyen toplumlarında dahi insan haklarına yönelik zayıf bir kültürel rölativizm yaklaşımı bulunmaktadır. Buna göre insan hakları, kültürel farklılık ve zorunluluklar nedeniyle yalnızca belirli bir ölçüde evrensel olarak uygulanabilir ve yorumlanabilir.<sup>52</sup> Bununla birlikte,

---

<sup>43</sup> Lea B, Tian H, The Illogic of Cultural Relativism in Global Human Rights Debate (The Global Community Yearbook of International Law), sayfa 18

<sup>44</sup> Donnelly J. Cultural Relativism and Universal Human Rights (Human Rights Quarterly , Nov., 1984, Vol. 6, No. 4)

<sup>45</sup> Engle E, Universal Human Rights: A Generational History (Annual Survey of International & Comparative Law: Vol. 12: Iss. 1, Article 10 2006), sayfa 244

<sup>46</sup> Melville J. Herskovits, Cultural Relativism; Perspectives in Cultural Pluralism (New York Random House 1972)

<sup>47</sup> John J. Tilley, 'Cultural Relativism' (2000) 22 Human Rights Quarterly.

<sup>48</sup> Lea B, Tian H, The Illogic of Cultural Relativism in Global Human Rights Debate (The Global Community Yearbook of International Law), sayfa 19

<sup>49</sup> Lamichhane S, Universal Human Rights versus Domestic Courts: Reshaping the Cultural Relativist Debate in Nepal (12 NJA LJ 233 2018), sayfa 126.

<sup>50</sup> Lamischhane, sayfa 126.

<sup>51</sup> Lamischhane, sayfa 126.

<sup>52</sup> Sibian C, Female Genital Mutilation/Circumcision: Reconciling the Ongoing Universalist/ Cultural Relativist Debate to Promote a Cross-Cultural Dialogue (2013), sayfa 95

evrensel insan haklarının özünü oluşturan insan onuru kavramının kapsamı ile kültürel farklılıkları dillendiren kültürel rölativizm arasında derin bir uçurum olmadığı da açık olarak görülmektedir.<sup>53</sup>

İnsan hakları standartları, ancak uygulama alanı bulduğu takdirde bir anlam ifade edecektir. Bu bakımdan, evrenselci ilkeleri farklı kültürlerle doğrudan nakletmek ve belki de yerel hassasiyetleri göz ardı etmek yerine, kültürlerarası evrensel bir standardı oluşturma anahtarı iç dinamikleri ve yerel halkı aydınlatmaktan geçebilir.<sup>54</sup> Sonuç olarak, insan haklarının evrensel ölçekte uygulanmasının uzun vadeli bir şekilde sürdürülebilir olabilmesi için, kültürlerarası diyalog ve işbirlikçi bir çaba gerekmektedir.<sup>55</sup>

Farklı kültürler ile evrensel insan hakları rejimlerinin talepleri arasında uygulanabilir bir orta yol gözetilmelidir.<sup>56</sup> Bu stratejiyle ilerlemek için, kültürel rölativizmin makul iddiaları ile insan haklarını batı emperyalizmi olarak gören görüş arasında ayırım yapmak gerekmektedir.<sup>57</sup>

Yararlanıcı bir bakış açısıyla, insan hakları uzmanları, geleneklerin uluslararası insan hakları normlarıyla uzlaştırılmasına yardımcı olarak, bir kültürün değişimine katkıda bulunabilir ve onu uluslararası insan hakları standartlarına daha uyumlu hale getirebilir.<sup>58</sup> AİHM'in kendi yetki alanındaki bu tür durumları ele alırken kullandığı "takdir payı" kavramını benimsemesinin nedenlerinden biri de budur.<sup>59</sup> Kişisel özelliklere rağmen, Dundes Renteln, tüm uluslar tarafından paylaşılan ve küresel ahlâkî kodları rasyonalize etmek için kullanılabilecek bazı kültürlerarası ahlâkî gerçeklerin olduğunu öne sürmüştür.<sup>60</sup> Daha da önemlisi, Dembour, uluslararası insan hakları hukuku yürütülürken yerel kaygıların dikkate alınmasını sağlayan bir geçiş pozisyonu alınması konusunda ısrar etmektedir.<sup>61</sup> Ayrıca An-Na'im, çalışması sırasında uluslararası insan hakları ilkelerinin kültürel ve yerel geçerliliğini oluşturmaya çalışmıştır. Ona göre, uluslararası insan hakları mevzuatının yerel meşruiyeti, ancak belirli

<sup>53</sup> Demir S, İnsan Hakları Bağlamında Evrensellik ve Kültürel Rölativizm Çatışması, Yüksek Lisans Tezi, 2006, sayfa 106

<sup>54</sup> Lewis H, Between Irua and 'Female Genital Mutilation': Feminist Human Rights Discourse and the Cultural Divide, (8 Harv Hum Rts J 1 1995)

<sup>55</sup> Celestine N, How Should Human Rights and Development Respond to Cultural Legitimization of Gender Hierarchy in Developing Countries (41 Harv Int'l LJ 381 at 394 2000), sayfa 417

<sup>56</sup> Donnelly J. Cultural Relativism and Universal Human Rights (Human Rights Quarterly , Nov., 1984, Vol. 6, No. 4), sayfa 419

<sup>57</sup> University, T., 2021. 'Islamic Reservations' to Human Rights Treaties and Universality of Human Rights within the Cultural Relativists Paradigm. [online] Academia.edu. Available at: [Accessed 30 December 2021], sayfa 137

<sup>58</sup> Lakatos I, Thoughts on Universalism versus Cultural Relativism, with Special Attention to Women's Rights (Ppcs Journal of International and European Law - 2018/1), sayfa 25

<sup>59</sup> Müllerson R, Human Rights Diplomacy, (Routledge 1997, p. 79-80).

<sup>60</sup> Patel G, How 'Universal 'Is the United Nations 'Universal Periodic Review Process? An Examination of the Discussion Held on Poligamy. (Human Rights Review 2017 Vol 18, p. 465)

<sup>61</sup> Patel, sayfa 465.

bir toplumdaki bireylerin kendi kültürel normları tarafından kabul gören standartları kabul etmeleri halinde sağlanabilecektir.<sup>62</sup>

## **A. AK BAKANLAR KOMİTESİ TARAFINDAN KABUL EDİLEN YÖNERGELER VE AVRUPA KONSEYİ STANDARTLARI**

Kültürel rölativizm ile evrenselciliği uzlaştırmaya ilişkin daha pek çok örnek olabileceği gibi, bu makalede, Bakanlar Komitesi tarafından kabul edilen Kılavuz İlkeler ve Avrupa Konseyi standartları örneği üzerinde durulacaktır. İnsan Hakları Yönlendirme Komitesi'ne (CDDH), Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından kültürel açıdan farklı toplumlarda insan haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik çalışmalar yürütme görevi verilmiştir. Komite tarafından yürütülen bir çalışma, CDDH tarafından düşünce, vicdan ve din özgürlüğü ilkeleri ve kültürel ihtiyaçları vurgulamak için diğer insan haklarına bağlantılar ile ilgili Avrupa Konseyi standartlarının bir derlemesinin detaylandırılmasıyla sonuçlanmıştır.<sup>63</sup>

Kültürel rölativizm ile evrenselcilik arasında denge kurmaya çalışan kılavuzun önsözünde önemli açıklamalar bulunmaktadır. Buna göre, Bakanlar Komitesi, her bireyin doğal ve eşit onuruna saygı temelinde, farklı kültürlerde zorlukların nasıl üstesinden gelineceğine ve insan hakları ile temel özgürlüklerin daha iyi korunmasının nasıl sağlanacağına dair pratik öneriler sunan yönergeleri onaylamıştır. Yine, Bakanlar Komitesi, demokratik toplumlarının temellerinden birinin insan haklarına saygının yanı sıra kültürel geleneklerin, etnik ve kültürel kimliklerin, dini ve kültürel dinamiklerin ve çeşitliliğin gerçek anlamda tanınması ve bunlara saygı gösterilmesi olduğunu önsözde vurgulamaktadır.<sup>64</sup> Ayrıca, Avrupa topluluklarında artan kültür çeşitliliğinin bilincinde olduğunu ifade eden Bakanlar Komitesi, çeşitliliğin karşılıklı anlayış ve saygıyı içeren bir gelişme kaynağı olduğunun altını çizmektedir.<sup>65</sup> Benzer şekilde, sosyal uyum ve birlikteliğin toplumun tüm üyelerinin refahını sağlamaya, eşitsizlikleri en aza indirmeye ve özdeş olmayan kültürler arasındaki kutuplaşmayı önlemeye yardımcı olduğu vurgulanmaktadır.<sup>66</sup> Son olarak Komite, demokratik ve kültürel açıdan farklı toplumların tüm üyelerinin insan haklarından ve temel özgürlüklerden tam ve eşit şekilde yararlanmalarının barış ve istikrara doğrudan katkıda bulunduğuna ve potansiyel olarak şiddet ve çatışmalara yol açabilecek hoşgörüsüzlüğün önlenmesine yardımcı olabileceğine inandığını belirtmektedir.<sup>67</sup>

Pratik olarak, Rehber'in 5. maddesi uyarınca, Üye Devletlerin, hakları dengelerken rekabet halindeki insan hakları ve temel özgürlüklerin kullanılmasından kaynaklanabilecek çatışan çıkarlar arasında adil bir denge bulmaya çalışması gerekmektedir.<sup>68</sup> Bu bağlamda, Üye Devletlerin, davanın

<sup>62</sup> Patel, sayfa 465.

<sup>63</sup> Human Rights in culturally diverse societies - Human Rights Intergovernmental Cooperation (coe.int)

<sup>64</sup> <https://rm.coe.int/guidelines-hr-in-culturally-diverse-societies/168073dced>

<sup>65</sup> Ibid.

<sup>66</sup> Ibid.

<sup>67</sup> Ibid.

<sup>68</sup> Ibid.

koşullarına ve ilgili hak ve özgürlüklere bağlı olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini nasıl uygulayacakları konusunda bir takdir payına sahip olduğu vurgulanmaktadır.<sup>69</sup>

Özetle, Komite, 7. maddede kültürel rölativizmin önemini ifade etmektedir. 7. maddeye göre, Üye Devletler, bireylerin ve grupların çeşitlilikleri içinde birlikte yaşamalarına ve demokratik bir toplumun ayırt edici özellikleri olan çoğulculuğun, hoşgörünün ve açık fikirliliğin ifade edilmesine izin veren koşulları sağlamaya çalışmalıdır. Bu “birlikte yaşama”nın korunması, başkalarının hak ve özgürlüklerini korumaya yönelik meşru amaçla ilişkilendirilebilir. Bu bağlamda, bazen bireysel çıkarların bir grubun çıkarlarına tabi kılınması gerekli olsa da, demokrasi sadece çoğunluğun görüşlerinin her zaman üstün geleceği anlamına gelmemekte: çoğunluğa ve azınlığa adil davranılmasını sağlayan bir denge sağlamaktadır. Çoğulculuk ve demokrasi aynı zamanda diyaloga ve demokratik bir toplumun ideallerini ve değerlerini korumak ve geliştirmek için bireyler veya gruplar adına çeşitli tavizleri zorunlu olarak gerektiren bir uzlaşma ruhuna dayanmalıdır.<sup>70</sup>

## B. TAKDİR MARJİ DOKTRİNİ

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, insan haklarının uygulanmasını geliştirmenin bir yolu olarak, hukuk sisteminin işleyişini düzenleyen yasal bir doktrin olan takdir marjı doktrinini oluşturmuştur.<sup>71</sup> Özellikle takdir marjı doktrinini, durumu ne olursa olsun tüm insanların haklardan yararlanmasını sağlayan bir koşul oluşturmaktadır. Doktrin özellikle mahkemenin işleyişini etkileyerek adil yargılanma hakkı gibi hususları teşvik etmektedir.<sup>72</sup> Aynı şekilde, doktrin yargı sisteminde insan haklarının güçlendirilmesine yardımcı olmaktadır.<sup>73</sup> Bu yaklaşımı geliştirmek için doktrin, hâkimlerin yargılamalarda iç hukuk ile uluslararası hukuk arasındaki farklılıkları gözlemlemelerini ve anlamalarını gerektirir.<sup>74</sup> Bu husus, bireysel hakları ve ulusal çıkarları dengelemeye yardımcı olabilir. Bu çerçevede “takdir marjı”, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından oluşturulan ve yargılamayı etkileyen aracı bir norm görevi görür.<sup>75</sup> Bu durum sayesinde, yargı sistemi kamu yararını koruyabilir ve dış etkenlerden korunabilir.

Ek olarak, takdir marjının oluşturulması, içtihatlardaki standartlardan ve orantılılık ilkelerinden etkilenmektedir. Yaklaşım, hakların doğasının korunmasına yardımcı olan bir durum oluşturmaktadır. Yaklaşımı geliştirmek için yerel mahkemeler, toplum yaşamıyla ilişkilendirilen yasal gerekliliklere bağlı

<sup>69</sup> Ibid.

<sup>70</sup> Ibid.

<sup>71</sup> Teson, Fernando. ‘International Human Rights and Cultural Relativism. [2017]. In International Law of Human Rights, 90.

<sup>72</sup> Teson, sayfa 90.

<sup>73</sup> Colchester M, Cultural Relativism And Indigenous Rights: Rethinking Some Dilemmas In Applied Anthropology Part 1 (Anthropology Today Prospects to Cultural Relativism 2021), sayfa 16

<sup>74</sup> Johansson D, Searching for a Middle Ground: Anthropologists and the Debate on the Universalism and the Cultural Relativism of Human Rights (The International Journal of Human Rights 2021), sayfa 624

<sup>75</sup> Ibid.

kalmalıdır. Bu yaklaşım, koşul ne olursa olsun mahkemeyi insan haklarını koruma konusunda etkiler. Takdir marjı doktrini, toplumun genel çıkarlarının korunması ile temel insan haklarına saygıyı nasıl dengelediği, yargıçların mahkemede nasıl çalıştığını etkileyen kritik bir husustur. Öte yandan, bireylerin hak ve özgürlükleri, mahkemenin sürdürmesi gereken kilit bir unsurdur ve bu, hükümetin etkisi gibi sorunları azaltabilir.

İnsan haklarının gözetilmesi konusunda, takdir marjı hâkimlerin farkındalığını artıran bir durum oluşturmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, takdir marjının uygulanmasını geliştirmek için, devletlerin bir ceza yargılamasında insan hakkının önemini yansıtmaya izin veren bir koşul yaratmaya yardımcı olan kültürel rölativizm gibi yöntemlerin uygulanmasını teşvik etmektedir.<sup>76</sup> Bu durumda, kültürel rölativizm, hukuk mahkemesinin normlarını güçlendirmeye odaklanan uluslararası insan hakları rejimlerinin uygulanmasını teşvik etmekte ve bu, doktrinin küresel toplumda daha çekici olmasını sağlamaktadır.

Ayrıca, takdir marjı, mahkemenin insan haklarını korumak ve kollamak için benimsemesi gereken bir usul sunmaktadır. Bu durumda mahkeme, herkesin insan haklarına uymasını ve saygı duymasını sağlama yetkisine sahiptir, bu da yargı sistemindeki faaliyetlerin yürütülme şeklini etkilemektedir. Takdir marjı doktrini, mahkemeyi hükümetler arasında karşılıklı bir anlaşmayı zorlamak yerine insan haklarının etkili bir şekilde korunmasına odaklanmaya teşvik etmektedir.<sup>77</sup> Aynı şekilde mahkeme de toplumdaki norm ve değerleri gözetererek yorumlamakla yükümlü olduğu için insan haklarının anlaşılmasına yardımcı olma yetkisine sahiptir. Takdir marjı doktrini, mahkemenin hakları ulusal egemenliğe saygı temelinde yorumlamasını kısıtlamaktadır. Tipik olarak, kuralların hükümetin ihtiyaçlarına göre yorumlanması, mahkemenin kararını etkileyebilecek olan kamunun çıkarlarını zedeleme eğilimindedir. Kültürel göreliliğin uygulanması, devleti insan haklarını korumak için kullanılacak prosedürü geliştirme konusunda etkileyen ikincilik ilkesini teşvik etmektedir.<sup>78</sup> Yerellik sürekli olarak evrensellekle çatışsa da, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi hükümetlerin insan haklarına müdahaleden kaçınmak için benimsemesi gereken bir çerçeve sunmaktadır.

## SONUÇ

Evrenselci insan hakları tasarımı tartışmasız ortak değerler listesi olarak algılanırken, çeşitli kültürel bağlamların toplumları nasıl şekillendirebildiği göz ardı edilmektedir. Evrenselci anlayışın yanında kültürel rölativizmin de insan hakları hukukunun yorumunda önemli bir rol oynayabileceği vurgulanmalıdır. Kültürel rölativizmin savlarını dikkatle değerlendirerek kültürel olarak farklı

<sup>76</sup> Johansson D, Searching for a Middle Ground: Anthropologists and the Debate on the Universalism and the Cultural Relativism of Human Rights (The International Journal of Human Rights 2021), sayfa 623

<sup>77</sup> Ida E, In the Legal Discipline Some of These Thoughts on Cultural Relativism have been Presented as the Theory of 'legal pluralism or 'legal polycentricity (Legal Human Rights on Common Grounds: The Quest for Universality,139. 2021)

<sup>78</sup> Colchester M, Cultural Relativism And Indigenous Rights: Rethinking Some Dilemmas In Applied Anthropology Part 1 (Anthropology Today Prospects to Cultural Relativism 2021), sayfa 16

toplumlardaki bireylerin haklarına yönelik daha kapsayıcı, hoşgörölü ve derin bir anlayış geliştirebilmeliyiz.

Uluslararası ve bölgesel örgütler, çeşitli iddialarla insan haklarına saygı gösterilmesi ve evrensel olarak kabul gören insan hakları standartlarının uygulanmadığını ileri sürerek devletlere baskı yapabilme hakkını kendilerinde görebilmektedirler. Bu durum karşısında sunmuş olduğumuz analizimiz, sözleşmesel hakların ve tanımların farklı kültürler tarafından ancak kendi kültürel anlama kabiliyetleri doğrultusunda anlaşılabilmesini, netice olarak evrensel olarak kabul gören insan hakları ilkelerinin kültürel farklılıklara dayalı yorumlarının, evrensel ölçekte standart olarak uygulanmaları önünde engel teşkil ettiğini göstermektedir. Bu noktada, kültürel rölativizm, insan haklarının uygulanmasını destekleyen bir araç görevi görmektedir. Bu yaklaşım sayesinde, kültürel rölativizm, devletleri insan haklarını korumak ve sürdürmek için etkileyen bir koşul oluşturmaktadır. Bu anlayış çerçevesinde örneğin, insan haklarının uygulanmasını geliştirmenin bir yolu olarak, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, yasal bir doktrin olan takdir marjını oluşturmuştur.

Farklı kültürel kökenden etkilenen insan hakları uygulamalarına dayalı eşitsizlikleri hafifletmeyi başarmanın bir yolu kültürlerarası iletişimin kurulabilmesi amacıyla diyaloga girmek ve diğer kültürlerle karşı dayatma yolunu tercih etmemektir. Çeşitli kültürlerarası diyaloglar, özellikle sosyal kimlik ve sosyal tabakalaşma ile ilgili olanlar olmak üzere karmaşık sorunları çözmemiz için bizi teşvik etmektedir. Bu tür diyaloglar ayrıca, insanları sosyal kimliklerin anlamlarını keşfetmeye ve sosyal gruplar arasındaki ilişkileri incelemeye sevk etmektedir.

Bireyler veya gruplar, diyalog yoluyla ön yargılara ve yanlış anlamalara karşı cevap haklarını kullanabileceklerdir. Öte yandan, diyalog yoluyla farklı kültürler arasındaki potansiyel zorlayıcı sorular cevaplanabilir. Sonuç olarak, toplumlarımızdaki sosyal adaletsizliğin mirasıyla yüzleşmek ve daha eşitlikçi toplumlara nasıl ulaşılacağını belirlemek için diyalog yolunu kullanmanın kritik öneme sahip olduğu fikrini benimsemeliyiz.

Evrensel insan hakları teorisi, çoğulculuk ve demokrasi aynı zamanda diyaloga ve demokratik bir toplumun ideallerini ve değerlerini korumak ve geliştirmek için bireyler veya gruplar adına çeşitli tavizleri zorunlu olarak gerektiren bir uzlaşma ruhuna dayanmaktadır. Bu açıdan, batın kültürünün benimsediği ve diğer kültürlerle dayatmaya çalıştığı iddia edilen insan hakları anlayışından uzaklaşarak, kültürel rölativizm görüşüne saygı duyan insan hakları anlayışına yer açılması için yeni ortak zeminlere ihtiyaç bulunmaktadır.

Katı bir tutum yerine orta yol bir yaklaşım, evrenselcilik ile kültürel rölativizm arasındaki uçurumu kapatmaya yardımcı olabilecektir. Bu yaklaşım, evrensel insan haklarının önemini kabul ederken aynı zamanda kültürel çeşitliliğe saygı duyma ihtiyacını dikkate alacaktır. Orta yol düşüncesi, günümüzün baskın görüşü olan evrenselcilik ile azınlıkta kalan kültürel rölativizm arasında ortak bir zemin bulmayı ve hakların evrensellliği ile kültürel duyarlılığı dengeleyen bir çerçeve oluşturmayı içermektedir.

Bu bakımdan, evrenselcilik ve kültürel rölativizmi dengelemek için dikkate alınması gerekli bazı temel ilkeler bulunmaktadır. Bunların başında, farklı kültürler arasında açık ve saygılı diyalogu teşvik eden, farklı bakış açılarını anlamaya çalışan ve ortak bir zemin bulmak için çabalamayı ifade eden diyalog ve katılım gelmektedir. İkinci olarak, değişik kültürler arasında ayrımcılık yapmama ilkesinin desteklenmesi, hiç kimsenin kültürel geçmişine dayalı olarak

temel haklarından mahrum bırakılmamasını sağlamak sayılabilir. Son olarak, kesinlikle evrensel olarak uygulanabilir bir dizi temel insan hakkı belirlemek ve bunların dışında kültürel çeşitliliğe izin vermek de ulaşılabilir bir sonuç olarak görünmektedir.

Ayrıca eğitim, evrenselcilik ile kültürel görecelik arasında bir orta yol bulmada çok önemli bir rol oynayabilecektir. Farklı kültürler ve onların ilgili insan hakları uygulamaları hakkında farkındalığı ve anlayışı teşvik ederek empati, saygı ve hoşgörüyü geliştirebilmek mümkün olabilecektir. Eğitim aynı zamanda bireyleri, küresel toplumumuzu zenginleştiren değerlere ve geleneklere saygı gösterirken baskıcı kültürel normlara meydan okuma konusunda da güçlendirebilecektir.

Son olarak belirtmek gerekir ki, kültürel rölativizm hakkındaki eleştiriler genel olarak, kültürel rölativizmin insan hakları ihlallerini meşrulaştırmak veya evrensel standartları zayıflatmak için yanlış kullanılabileceği hakkındadır. Bununla birlikte, gerçekten insan onurunun korunmasını teşvik eden kültürel uygulamalar ile temel insan haklarını ihlal eden uygulamalar arasında ayrım yapmak gereklidir. Kültürel rölativizm, kültürel farklılıklara dayana tüm uygulamaların sorgulanmadan kabul görmesi gerektiği anlamına gelmemelidir. Bunun yerine, temel insan hakları prensiplerine bağlı kalarak çeşitli perspektifleri anlama ve kabul etme çerçevesi sunmalıdır.

## KAYNAKÇA

Altman A/Buchanan A. Human Rights, Legitimacy, And The Use Of Force (Oxford University Press, 2010)

Briskman L, Creating Understandings for Peace, Justice and Human Rights (15 Hum Rts 125, 2020)

Bielefeldt H, Muslim Voices In The Human Rights Debate (17 Human Rights Quarterly, 1995)

Bouchet D, A Transdisciplinary And Cross-Cultural Introduction To The Issue Of Human Rights In A “Glocal” World (18 Politeja 2021)

Bufacchi V, Theoretical Foundations For Human Rights (66 Political Studies 2017)

Celestine N, How Should Human Rights and Development Respond to Cultural Legitimization of Gender Hierarchy in Developing Countries (41 Harv Int'l LJ 381 at 394 2000)

Colchester M, Cultural Relativism And Indigenous Rights: Rethinking Some Dilemmas In Applied Anthropology Part 1 (Anthropology Today Prospects to Cultural Relativism 2021)

Dundes Renteln A, International Human Rights--Universalism Versus Relativism (Sage Publications New York 1990)

de Búrca G, Reframing Human Rights in a Turbulent Era (Oxford University Press 2021)

de Búrca G, Human Rights Experimentalism (111 American Journal of International Law 2017)

Donnelly J. Cultural Relativism and Universal Human Rights (Human Rights Quarterly , Nov., 1984, Vol. 6, No. 4)

Donnelly J, Human Rights in Theory and Practice (2003). Hey H, Universal Human Rights and Cultural Diversity, Human Rights and Human Welfare, (2001).

Engle E, Universal Human Rights: A Generational History (Annual Survey of International & Comparative Law: Vol. 12: Iss. 1, Article 10 2006)

Guyora Binder, Cultural Relativism and Cultural Imperialism in Human Rights Law (Buffalo Human Rights L. Rev. 219 1999)

Hollyer J, and Rosendorff B, Why Do Authoritarian Regimes Sign The Convention Against Torture? Signaling, Domestic Politics And Non-Compliance (SSRN Electronic Journal 2011)

Ida E, In the Legal Discipline Some of These Thoughts on Cultural Relativism have been Presented as the Theory of 'legal pluralism or 'legal polycentricity (Legal Human Rights on Common Grounds: The Quest for Universality,139. 2021)

Johansson D, Searching for a Middle Ground: Anthropologists and the Debate on the Universalism and the Cultural Relativism of Human Rights (The International Journal of Human Rights 2021)

Lakatos I, Thoughts on Universalism versus Cultural Relativism, with Special Attention to Women's Rights (Ppcs Journal of International and European Law - 2018/I)

Lamichhane S, Universal Human Rights versus Domestic Courts: Reshaping the Cultural Relativist Debate in Nepal (12 NJA LJ 233 2018)Lea B, Tian H, The Illogic of Cultural Relativism in Global Human Rights Debate (The Global Community Yearbook of International Law).Lewis H, Between Irua and 'Female Genital

Mutilation': Feminist Human Rights Discourse and the Cultural Divide, (8 Harv Hum Rts J 1 1995)

Jurisprudence 2014: Volume I, Published to Oxford Scholarship Online: October 2015 DOI: 10.1093/acprof:oso/9780190270513.001.0001

Melville J. Herskovits, Cultural Relativism; Perspectives in Cultural Pluralism (New York Random House 1972)

Müllerson R, Human Rights Diplomacy, (Routledge 1997, p. 79-80).

Patel G, How 'Universal' Is the United Nations 'Universal Periodic Review Process? An Examination of the Discussion Held on Poligamy. (Human Rights Review 2017 Vol 18, p. 465)

Perrin A.K, Human Rights and Cultural Relativism: The "Historical Development"Argument and Building A Universal Consensus (3 2005)

Posner E, The Twilight Of Human Rights Law (Oxford University Press 2014)

Rawls J, The Law of Peoples (Cambridge, MA: Harvard University Press. Rodríguez Garavito C, and Gomez K, Rising To The Populist Challenge Prospects to Cultural Relativism 35 1999)

Simmons Beth A., Mobilizing for Human Rights (International Law in Domestic Politics 2009)

Shestack JJ, The Philosophic Foundations of Human Rights (Human Rights 2017)

Sibian C, Female Genital Mutilation/Circumcision: Reconciling the Ongoing Universalist/ Cultural Relativist Debate to Promote a Cross-Cultural Dialogue (2013)

James A, Margins of Appreciation: Cultural Relativity and the European Court of Human Rights in the Post-Cold War Era (The International and Comparative Law Quarterly, vol. 54, no. 2)

Tilley J, Cultural Relativism (22 Human Rights Quarterly 2000)

Ahamd Ali Sawad, University, T., 2021. 'Islamic Reservations' to Human Rights Treaties and Universality of Human Rights within the Cultural Relativists Paradigm. [online] Academia.edu. Available at: [Accessed 30 December 2021].

<https://www.coe.int/en/web/human-rights-intergovernmental-cooperation/workcompleted/human-rights-diverse-societies>

Ekiz S, İnsan Haklarının Evrenselliği ve Kültürel Görecelik, (insan-haklarini2022102414282184.pdf (izmirbarosu.org.tr) Erişim Tarihi: 04.07.2023)